

The background image is a detailed painting of the interior of a Gothic cathedral. The architecture features high, pointed arches and massive, fluted columns. The floor is a prominent checkered pattern of light and dark squares. In the foreground, several figures in historical clothing are depicted: a man in a white cloak and black hat carries a lantern; a group of people, including a man with a staff and a woman, are gathered near a large column; and a priest in white vestments holds a candle. The lighting is dramatic, with strong highlights and deep shadows, creating a somber and atmospheric scene.

EEN
REQUIEM
voor ANTWERPEN

Philippus van Steelant en de Sint-Jacobskerk, 1653

Museum Vleeshuis | Klank van de Stad

EEN
REQUIEM
voor ANTWERPEN
Philippus van Steelant en de Sint-Jacobskerk, 1653

STEFANIE BEGHEIN

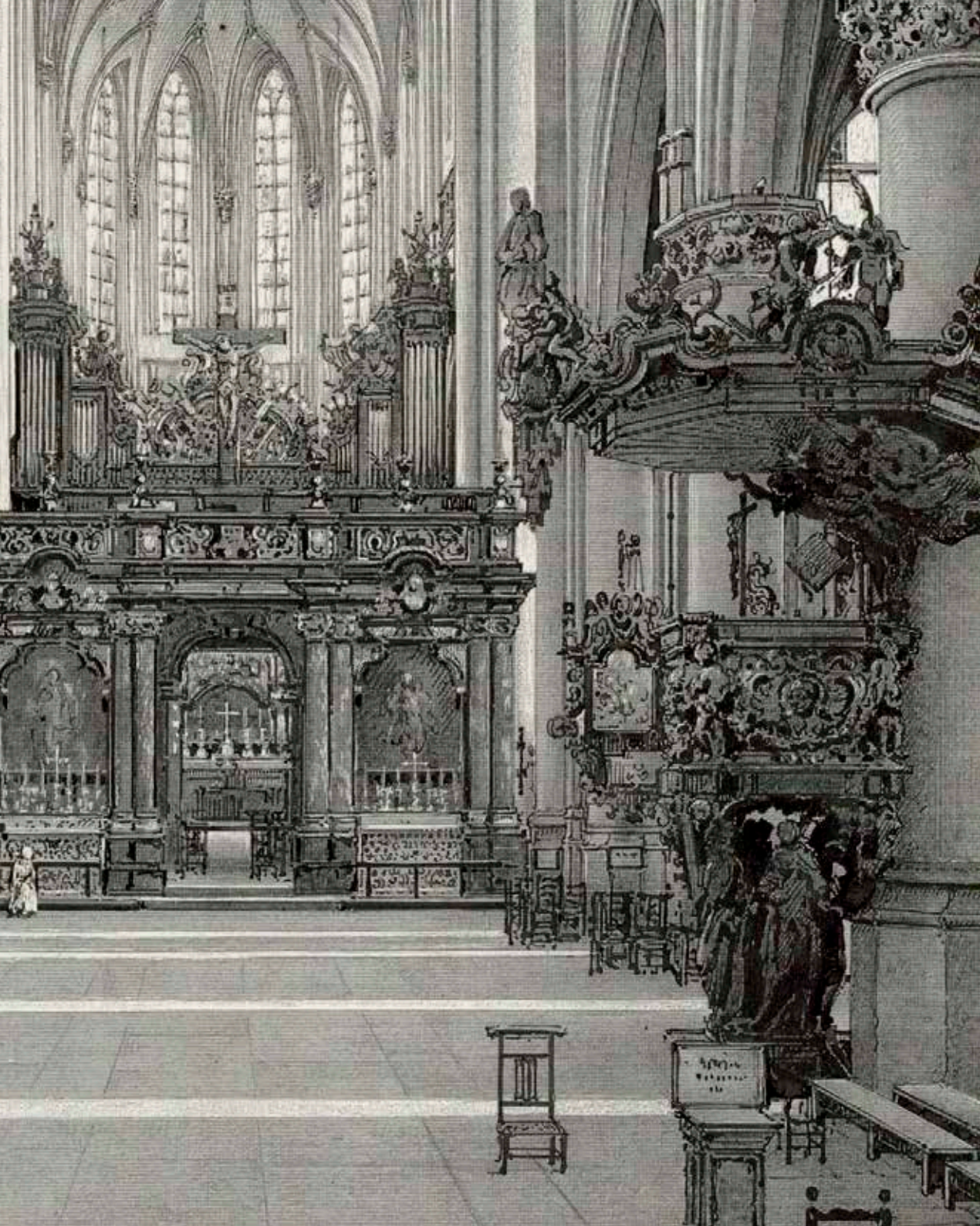
TIMOTHY DE PAEPE

MIRTE MAES

BĀI

Museum Vleeshuis | Klank van de Stad

Inhoud

Voorwoord	5
Onweer boven Antwerpen	7
Antwerpen	10
Antwerpen, Italië en de barok	13
Muziek in de Antwerpse parochiekerken	17
De funeraire (muziek)praktijk	18
De Sint-Jacobskerk	21
De Sint-Jobskapel	24
Philippus van Steelant	26
De requiems van Philippus van Steelant	29
Het muziekensemble van de Sint-Jacobskerk	31
De vioolbouw in Antwerpen	34
Peeter Borlon	36
Waar werd er gemusiceerd?	38
Het doksaal	43
Steelants requiem in Brussel: reconstructie van een reis	46
Geraadpleegde literatuur	47
Colofon	48

Bij de Vleeshuis Cahiers creëerden we luisterlijsten waar je de muziek bij de tekst kan ontdekken. Surf naar www.museumvleeshuis.be/nl/spotify voor meer informatie.

Voorwoord

‘Muziek is een vriend bij vreugde en een geneesmiddel bij verdriet’: het is de vrije vertaling van een spreuk die zeventiende-eeuwse, Antwerpse klavecimbelbouwers graag op hun instrumenten aanbrachten. Muziek activeert allerlei gebieden in onze hersenen. Opzweepende ritmes zetten ons aan om te bewegen en nodigen ons uit op de dansvloer. En onze favoriete muziek geeft ons een geluksgevoel. Maar ook wanneer we verdrietig zijn, kan muziek ons helpen om ons beter te voelen.

Het hoeft dan ook niet te verbazen dat er al eeuwenlang muziek klinkt op uitvaarten. Vandaag is de muziekkeuze vaak heel persoonlijk. Er klinkt dan muziek die voor de overledene een bijzondere betekenis had en die zo de nabestaanden kan helpen om een begin te maken met het rouw- en verwerkingsproces. In vroegere tijden was de uitvoering van muziek ook een teken van rijkdom en macht en een uiting van het sterke geloof van de overledene. Muziek kon de overwinning van het geloof op de dood vieren, en ze vormde de opstap naar de hemelse klanken van het leven na de dood.

Tussen 2010 en 2014 voerde dr. Stefanie Beghein aan de Universiteit Antwerpen onderzoek naar het muziekleven aan de Antwerpse parochiekerken in de zeventiende en de achttiende eeuw. Daarbij had ze bijzondere aandacht voor de funeraire praktijk, dat wil zeggen de gebruiken rond uitvaarten. Ze wees onder meer op de kwaliteit van de twee overgeleverde requiemmissen van de zeventiende-eeuwse, Antwerpse organist en dirigent Philippus van Steelant (III). Van Steelants muziek begeleidde heel wat machtige en rijke Antwerpenaren naar hun laatste rustplaats in de Sint-Jacobskerk. Van Steelants requiemmuziek is echte barokmuziek: de componist schildert met klankkleur en speelt met contrast. De muziek is ernstig en somber, dan weer uitbundig.

Dat alles bracht dirigent Frank Agsteribbe er recent toe om samen met het koor cantoLX en het barokorkest B'Rock Van Steelants muziek op te nemen. Het Koninklijk Conservatorium van Antwerpen (onderzoeksgroep Uitvoeringspraktijk in Perspectief), de Fondation Loutsch-Weydert, het ministerie van Cultuur van het Groothertogdom Luxemburg en Museum Vleeshuis | Klank van de Stad ondersteunden het opnameproject. De opname verscheen bij het muzieklab Pentatone.

Philippus van Steelants muziek is het resultaat van de context waarin ze ontstond: de contrareformatie, de prachtige Sint-Jacobskerk, het barokke Antwerpen van Rubens en Jordaens, en de Antwerpse (kerk)muziektradities. In dit Cahier maak je kennis met Philippus van Steelant en zijn oeuvre, en met de stad en de tijd waarin hij leefde en werkte.

Timothy De Paepe
Directeur, Museum Vleeshuis | Klank van de Stad

ONWEER BOVEN ANTWERPEN

^ Lucas Vorsterman (I)
Portret van Gaspar Duarte
 Antwerpen, na 1653
 Gravure, 321 × 236 mm
 Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen

Op 12 november 1653 overleed Gaspar Duarte in zijn woning aan de Meir in Antwerpen. Familie, vrienden en kennissen in binnen- en buitenland rouwden bij het heengaan van de puissant rijke, kunstminnende en van oorsprong Portugees-joodse juwelenhandelaar Duarte. ‘Een onweer dat losbarstte boven de Antwerpse Parnassusberg’: zo omschreef de Nederlandse dichter en diplomaat Constantijn Huygens Duartes overlijden. Huygens en Duarte waren goede vrienden, en centraal in hun vriendschap stond een gedeelde liefde voor literatuur, kunst en bovenal muziek. Zowel in het gezin van Huygens als dat van Duarte musicerden bijna alle familieleden op hoog niveau, en er werd ook heel wat gecomponeerd. Jarenlang zakten zakenrelaties en vrienden vanuit heel West-Europa naar Antwerpen af om er naar de huisconcerten te luisteren die Gaspar, samen met zijn kinderen, organiseerde.

Maar op 12 november 1653 kwam aan dat gouden tijdperk een einde. Twee dagen later werd Duarte ten grave gedragen. Hoewel de Duartes joodse wortels hadden, waren ze *conversos*: ze hadden zich uit angst voor vervolging al in Portugal bekeerd tot het katholicisme. De parochiekerk van de familie was de Sint-Jacobskerk. Daar vonden heel wat leden van de van de Spaans-Portugese conversogemeenschap een laatste rustplaats.

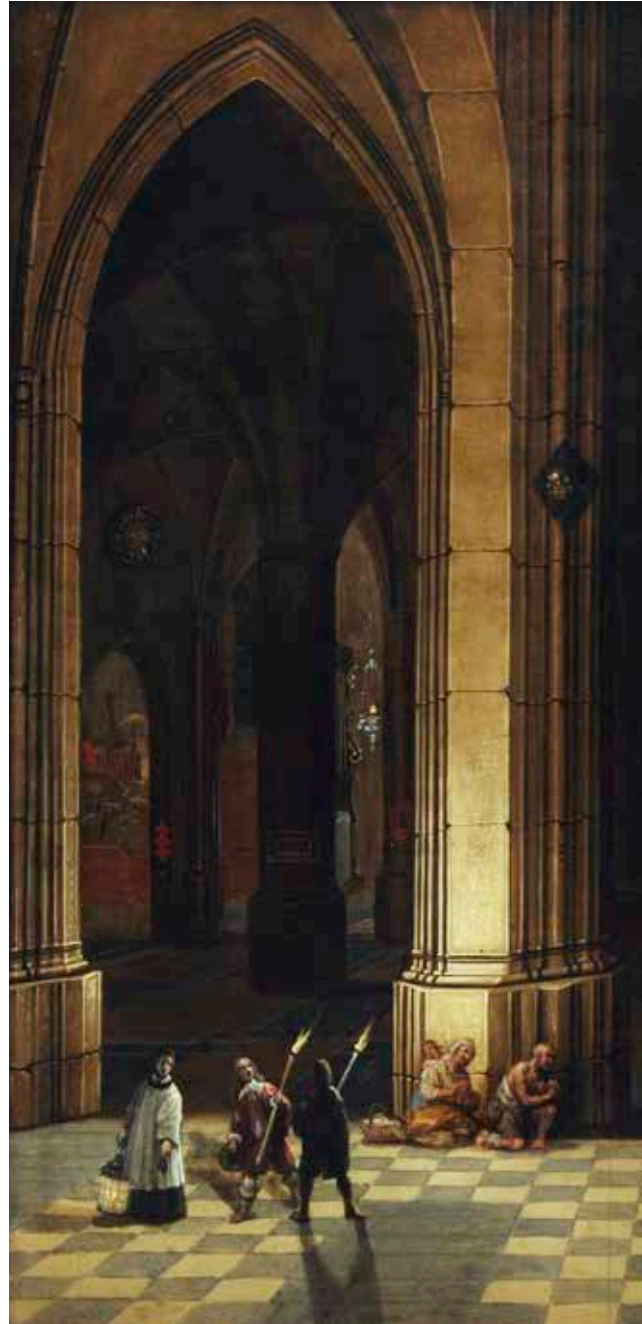
◀ De Sint-Jacobskerk, gezien naar het doksaal en het koor, 2021
 Foto: Sigrid Spinno

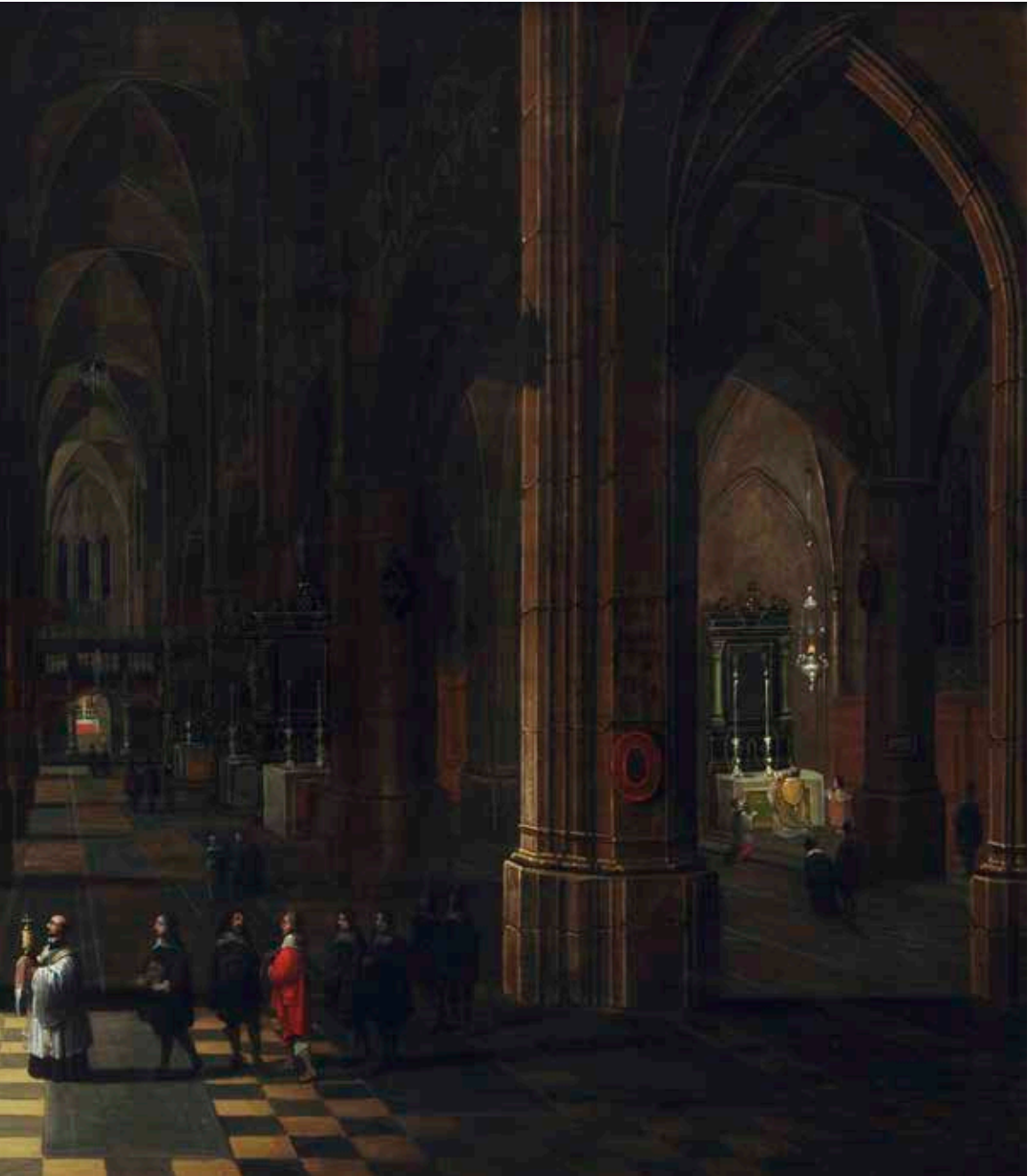
Wie ook in de eenentwintigste eeuw langs de grafstenen in de kerk wandelt ontdekt er namen als Henriques, Veiga, Rodrigues, Nunes, Lopes, De Miranda, De Castro... en Duarte.

Bij een man van Gaspar Duartes rijkdom en maatschappelijke positie paste slechts een uitvaart met alle ceremonieel. Liefst zestig brandende toortsen begeleidden de rouwstoet, een indrukwekkend zicht. En in de kerk waren de altaren behangen met zwarte doeken en erboven hingen satijnen kruisen. Duartes kist zou een plek krijgen in het familiegraf vlak voor het hoofdaltaar, in het hoogkoor, de belangrijkste plek in de kerk. Bovenal was er muziek. De plechtigheid werd aangekondigd door het luiden van de grote klokken. En in de kerk klonk plechtstatige rouwmuziek. Het parochie-register voor Duartes uitvaart vermeldt hoe drie koren en een instrumentaal ensemble een *Missa pro defunctis*, een mis voor de overledenen, en een motet, het *Miserere*, uitvoerden. Die muziek was van de hand van de organist van de Sint-Jacobskerk: Philippus van Steelant (III) (1611-1670).

Wie de uitvaart van Gaspar Duarte bijwoonde kon slechts onder de indruk zijn van de barokke grandeur. Maar het was geen ongewoon beeld: dit was nu eenmaal hoe iemand uit de Antwerpse elite naar zijn laatste rustplaats werd gebracht.

› Pieter Neeffs (II) & Frans Francken (II)
Kerkinterieur
 Antwerpen, 1659
 Olieverf op koper, 40 × 51 cm
 Particuliere verzameling, Antwerpen

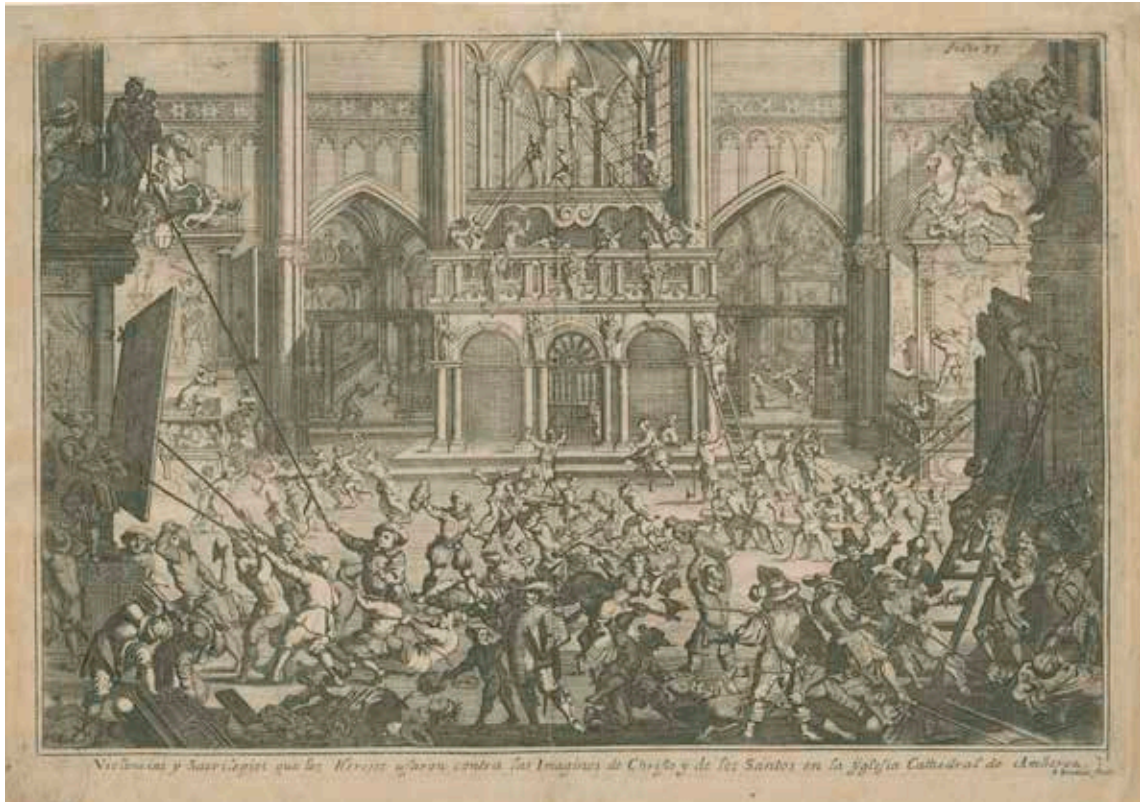
ANTWERPEN

Antwerpen was in de zestiende eeuw een machtige handelsmetropool geweest. Handelaars uit heel West-Europa vonden de weg naar de Scheldestad en wisselden er volop kennis en informatie uit. De bevolking nam toe, het aantal kerken en kloosters groeide en de handelaars werden steeds rijker. Zo nam ook de afzetmarkt voor luxeproducten als boeken en muziekdrukken, schilderijen, klavecimbels of kunstkabinetten toe. Ook de export nam een hoge vlucht. Toch groeide ondertussen doorheen de Lage Landen, die onder het gezag vielen van de Spaanse kroon, de sociale en economische onvrede. Bovendien stelden een toenemend aantal gelovigen de Rooms-Katholieke Kerk in vraag en zochten zij aansluiting bij de leer van religieuze hervormers als Maarten Luther en Johannes Calvijn, de grondleggers van de zogenaamde Reformatie. In de zomer van 1566 mondde de onvrede uit in de Beeldenstorm, waarbij aanhangers van het nieuwe religieuze gedachtegoed kerken en kloosters binnenvielen en er onder meer heiligenbeelden, preekstoelen, schilderijen, orgels en (muziek)boeken vernielden in een poging het oude gedachtegoed uit te bannen. Ook in Antwerpen ging zo heel wat religieus erfgoed verloren: in de Sint-Jacobskerk verdwenen bijna alle kunstwerken die er voor 1566 waren ondergebracht, zoals altaarstukken en het orgel.

Niet lang na de Beeldenstorm wilde de Spaanse koning, Filips II, orde op zaken stellen en stuurde hij een leger naar de Lage Landen. Dat was het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Na bloedige plunderingen door Spaanse soldaten in 1576 koos Antwerpen de kant van de opstand tegen de Spaanse vorst, en niet veel later riepen de calvinistische opstandelingen de Antwerpse Republiek uit. In 1581 verbood het stadsbestuur de katholieke godsdienst en werden de kerken opnieuw ontdaan van verwijzingen naar het katholicisme. Ook aan de eeuwenoude muziekpraktijk in de kerken kwam een einde. Eenvoudige samenzang van de gelovigen verving de gregoriaanse gezangen en de complexe, meerstemmige muziek.

In 1585 veroverden de Spaanse troepen Antwerpen. Het nieuwe bestuur herstelde het katholicisme en verbood het protestantisme en calvinisme. De opstandelingen in het Noorden reageerden door de handel langs de Schelde aan banden te leggen. De stad verloor zijn positie als handelsmetropool.

Gaspar Bouttats

Beeldenstorm in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen, 1566

Antwerpen, 1668-1691

Gravure, 259 × 391 mm

Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet, Antwerpen

Toch bleef Antwerpen een stad met een aanzienlijke bevolking, gelegen op een plek waar heel wat wegen die West-Europa doorkruisten, elkaar ontmoetten. Langs die wegen konden de luxegoederen waar Antwerpen bekend om stond nog steeds hun internationale afnemers bereiken. Voor een kunstenaar als Peter Paul Rubens bleef Antwerpen een aantrekkelijke uitvalsbasis. Bovendien waren er ook tal van lokale kansen op opdrachten voor kunstenaars. De Rooms-Katholieke Kerk ging immers in de tegenaanval en plaatste de katholieke Contrareformatie tegenover de protestantse Reformatie. De basis daarvoor legden de kerkbestuurders tijdens het Concilie van Trente (1545-1563). Het Concilie leidde tot hervormingen binnen de Kerk, inclusief de erediensten en zelfs de religieuze muziek. En vanaf dan moest de triomf van het katholieke geloof overal worden uitgezongen. In Antwerpen kon dat vanaf 1585, en al helemaal vanaf 1609, toen een staakt-het-vuren daar de ruimte toe bood. Kerken en kloosterbesturen lieten hun gebouwen herstellen, en de nieuwe religieuze ordes die zich in de stad vestigden, gaven opdrachten voor nieuwe gebouwen. En ook de muziekpraktijk werd in ere hersteld.

Anoniem

beschilderd virginaaldeksel (detail, met de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal en de Sint-Jacobskerk)

Antwerpen, begin zeventiende eeuw

Olieverf op paneel, 50 × 164 cm

Museum Vleeshuis | Klank van de Stad, Antwerpen

Colofon

Museum Vleeshuis | Klank van de Stad, Antwerpen
AG Culturele Instellingen Antwerpen/Erfgoed

TEKST

Stefanie Beghein, Timothy De Paepe & Mirte Maes

TEKST- EN BEELDREDACTIE

Timothy De Paepe, Mirte Maes & Mirjam Wagemans

COÖRDINATIE REEKS *CAHIERS*

Clement Caremans & Timothy De Paepe

MET DANK AAN

Frank Agsteribbe; Birgit van Leest & Katrien Dewil (AG VESPA); Paula Quint (Haags Gemeentearchief / Nederlands Muziek Instituut); Nicolas Denuette & Stijn Lybeert (Stadsarchief Oudenaarde)

VORMGEVING

Ann Walkers

VERANTWOORDELIJK UITGEVER

BAI

ISBN 9789085868323

D/2022/5751/09

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt worden, door druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslag:
Pieter Neeffs (II) & Frans Francken (II)
Kerkinterieur
Antwerpen, 1659
Olieverf op koper, 40 × 51 cm
Particuliere verzameling, Antwerpen